

ДОБРОЧИННІСТЬ ТА МЕЦЕНАТСТВО ЯК ВИЯВ ВЗАЄМОДІЇ МОРАЛІ ТА ЕКОНОМІКИ (СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКИЙ АНАЛІЗ)

Стаючи суб'єктом складної системи ринкових відносин, людина, в залежності від виконуваних нею соціальних функцій, постає у багатьох «вимірах». Так, індивід – суб'єкт господарської діяльності – може виступати у сфері ринкової економіки й як активно діючий підприємець, і як споживач товарів та послуг (клієнт, покупець), і як об'єкт державного чи громадського регулювання, й як детермінанта суспільних процесів.

Інакше кажучи, відносини в межах ринкової економіки є досить багатограними. В їх складному багатоманітті, проте, на думку автора статті, можна, загалом, виділити два рівні: горизонтальні ринкові зв'язки (або мікрорівень, зв'язки типу: «роботодавець (менеджер) – працівник», «підприємець – споживач (клієнт)», «підприємець – підприємець» та інші); вертикальні ринкові зв'язки (або макрорівень, зв'язки типу: «підприємець – держава», «підприємець – суспільство»).

Проекціонування моралі на економічні процеси та відносини спостерігається на кожному із зазначених рівнів, набуваючи, звісно, певної специфіки. Тому автор вважає доцільним говорити про рівні багатоманітних ринкових відносин як про рівні взаємозв'язку моралі та економіки загалом.

Важливим проявом зв'язку «підприємець – суспільство» є феномен доброчинності та меценатства, у якому, на погляд автора статті, найбільш повнокровно відображається взаємозв'язок моралі та економіки.

Зазначимо, що останнім часом у вітчизняній та зарубіжній науці все більшою мірою досліджується вплив соціокультурного чинника на економічний розвиток суспільства, поведінку «економічної людини»

(Макєєва В.Г., Ріх А., Гайденок П.П., Карнап Я. та інші). Так, проблема праці, конкуренції, безробіття та зuboжіння знаходить розробку, зокрема, в роботах Хайєка Ф.А., Белла Д., Осипова Ю.М., Замошкіна Ю.А., Ракітова А.І. Осмислення питань культури підприємництва зустрічаємо у працях Макєєвої В.Г., Агапової І.І., Карнапа Я. та інших. Меценатство як соціальне явище є предметом дослідження таких російських учених, як Свердлової А.Л. і Тазьміна Ю.М. Історія російського меценатства, зокрема, є об'єктом наукового інтересу для Думової Н.Г., Лопухіної О.М., Мінченкова Я.Д., Молчанова В.Ф., Четверікова Г.М., Аронова А.А., Боханова А.М. та інших. Духовно-моральнісні та соціальні мотиви меценатства стають предметом аналізу Астахової Н.В., Прохорова В.П. та інших. Дослідження ендогенних соціокультурних передумов і мотивацій господарської та підприємницької діяльності вперше найбільш повнокровно був здійснений видатним німецьким філософом та соціологом М.Вебером. Своєрідний аналіз веберівської теорії крізь призму впливу соціокультурних чинників на господарський розвиток був, досить вдало, на думку автора статті, здійснений Зарубіною Н.Н. Цим же науковцем була зроблена спроба порівняльного аналізу теоретичної спадщини видатного німецького вченого та змісту сучасних теорій модернізації як шляху економічного розвитку в майбутньому.

Проте, на жаль, на тлі жвавого інтересу до проблем економічного життя суспільства та перспектив майбутнього розвитку світу, яке ми спостерігаємо в останні десятиліття як у вітчизняній, так і зарубіжній науці, дослідження взаємодії моральності та економіки залишається не повною мірою актуалізованим. Дана наукова стаття якраз і присвячена аналізу зазначеного вище аспекту, зокрема, крізь призму соціально-філософського дослідження феномену доброчинності та меценатства.

Успіх діяльності підприємця, могутньої корпорації визначається багатьма чинниками і, зокрема, взаємозв'язком типу: «підприємець – суспільство». Одним із важливих проявів життєдіяльності підприємця, на

думку автора, є його почуття відповідальності перед суспільством, громадськістю. Адже, діловий успіх підприємця визначається не лише «субстанцією прибутку», а й виникненням «економічного альтруїзму», що полягає в безкорисливому служінні людям, суспільству. Тому з давніх часів підприємці, купці та промисловці намагалися досягти суспільного визнання за допомогою «позаекономічних» дій, що користувалися б у суспільстві високим престижем. Так виникла концепція «служіння бізнеса суспільству», початковими формами якої були доброчинність і меценатство, що особливо широко поширені в середовищі слов'янських народів.

На думку автора, існують декілька чинників виникнення та розвитку практики доброчинності та меценатства, яка має глибокі історичні корені.¹ По-перше, суто суб'єктивний чинник, пов'язаний, з одного боку, із прагненням верстви купців та промисловців задовольнити власні марнославство та амбіції; з іншого, з особистісним устремлінням підприємця виправдати, з моральнісних позицій, найману працю, свій достаток та діяльність по його накопиченню. Адже, у прагненні до багатства та мирського успіху завжди прихована можливість порушення моральних заповідей (у цьому православ'я слідує установкам раннього християнства).

Одним із перших видів доброчинності, що був широко поширеним до ХІХ століття, було пожертвування «хворим та убогим». Підприємцями виділялися кошти на будівництво притулків, лікарень, богаділень тощо. Багато хто з великих підприємців були глибоко віруючими людьми і вважали шляхетною та необхідною справою у власній життєвій практиці дотримуватися норм християнської етики та моралі, які навчають милосердю та співчуттю. Концентруючи великі кошти, що отримувалися від успішної підприємницької діяльності, промисловці, купці, банкіри використовували їх із великою щедрістю та великодушністю як пожертвування на храм. Поступово ідея доброчинності з релігійно-

моральних мотивів поступилася місцем ідеї служіння суспільним інтересам.

По-друге, політичний чинник. На мотивацію поведінки підприємців суттєвий вплив здійснює дух державності. Так, зокрема, свого часу на теренах Російської імперії була сильно розвинута «ідеологія служіння», ідеями якої були пройняті всі тогочасні суспільні верстви. В цьому контексті для нас є показовими слова відомого текстильного фабриканта та творця всесвітньо відомої картинної галереї П.М. Третьякова про те, що він прагнув «...наживати для того, щоб нажите від суспільства повернулося також у суспільство (народ) у якихось корисних установах» [1, с.252]. Тому не дивно, що багато підприємців залишилися в історичній пам'яті, насамперед, як відомі меценати, а не лише як організатори виробництва.

По-третє, соціальний чинник. Доброчинність та меценатство, почасти, сприяли зменшенню соціальної напруги в суспільстві, що породжувалася розвитком бізнесу. Зазначимо, що в цьому аспекті доля російських підприємців є особливо повчальною, оскільки, зробивши багато корисного для розвитку вітчизняної культури, вони не приділяли, зазвичай, достатньої уваги соціальному захисту населення.

Лише наприкінці XIX– початку XX століття промисловці усвідомили ключову роль працівника на виробництві й для того, щоб мати кваліфікований персонал, здатний оволодіти новою технікою та новітніми методами провадження господарства в умовах зростаючої ринкової конкуренції, почали брати участь у розвитку освіти та культури. Звідси – відрахунки на школи, училища, університети. Наприклад, до революції 1917 року на фабриках таких російських підприємців, як Коновалова, Прохорова, робітники мали соціальні блага (лікарні, школи, пільги) [2], які у країнах Західної Європи отримали поширення лише у другій половині XX століття.

Показовою є благодійна діяльність членів сім'ї російського купця О.О.Бахрушина (1823-1916), яких називали «професійними

благодійниками». На асигнування Бахрушиних були побудовані: міський сиротинець, будівля учбово-ремісничої майстерні для найбідніших хлопчиків, «будинок безкоштовних квартир» для вдів із дітьми та дівчат, що навчалися, лікарня для невиліковно хворих. Загалом, сума їхніх пожертвувань склала майже 1800 тисяч російських рублів[3].

Брати Микола та Федір Терещенки, промисловці й талановиті адміністратори, теж відомі як активні благодійники. З метою організації навчання дітей робітників ними утримувалася двокласна школа; у маєтку М.Терещенка діяла лікарня на 22 ліжка, яку обслуговували два фельдшера. Ліки у ній були безкоштовними [4].

Аналіз практики благочинства в Російській імперії, показує, що з часом у ній зароджується нова традиція, яка користувалася значним суспільним престижем, – меценатство – добровільна діяльність, спрямована на матеріальну, фінансову підтримку культурних інституцій (музеїв, виставок, театрів, мистецьких шкіл та інших громадських культурних закладів); колекціонування пам'яток духовної культури з подальшою перспективою передавання їх у просвітницькі центри.

До найбільш відомих меценатів дореволюційної Росії варто віднести С.Т.Морозова (1860-1944). Його загальні видатки лише на будівництво Художнього театру склали близько 500 тисяч рублів. Інший російський меценат, С.І. Мамонтов (1841-1918), був творцем та режиссером першого в Росії Приватного оперного театру, солістами якого були С.В. Рахманінов Ф.І.Шаляпін. Саме Мамонтов відкрив світу останнього як оперного співака. Шляхом постійних пошуків С.І.Мамонтову вдалося створити потужний оперний колектив, виконавці якого пізніше з величезним успіхом виступали на світових сценах[5].

Найбільш відомим українським меценатом до революції 1917 року був згадуваний вище М.Терещенко. У передмові до сучасного путівника по Київському музеї російського мистецтва є такі слова: «...основу музею склала колекція картин братів Терещенків, у якій були представлені роботи

російських майстрів усіх періодів: І.І.Шишкіна, М.М.Ге, В.В.Верещагіна». Яким чином вони збирали цю колекцію, скільки вона їм коштувала, сказати важко. Достеменно стверджувати можна лише одне: завдяки зусиллям братів Терещенків у країні, фактично, була заснована «друга Третьяківка».

Цілком зрозуміло, що, більш-менш, масштабно та регулярно проявляти «діяльне милосердя» (тобто, доброчинність, філантропію) могли тільки власники надлишку відповідних матеріальних ресурсів, тобто люди заможні. Однак, ставлення до їх діяльності ніколи не було однозначно позитивним. Можливо, причина цього, насамперед, у тому, що, власне, саме багатство та його власники викликають, м'яко кажучи, суперечливі почуття: повагу та заздрощі, захоплення та презирство, страх, осуд, недовіру та поклоніння тощо. Чуже вміння «розпочати що-небудь», «мати схильність, здібність до нових починань, значних обігів», бути «сміливим, рішучим, відважним на справи такого ґатунку», [6, с.388] зазвичай, дратує менш активних, прагматичних й успішних.

Суспільство традиційно відмовляє заможним у визнанні, навіть, добрих намірів, перебуваючи у постійних пошуках (зазвичай, успішних), так званих, «істинних намірів» благочинників. Значний «внесок» у цю справу зробили свого часу такі видатні представники вітчизняного мистецтва, як: Т.Г. Шевченко (повість «Музика»), І. Карпенко-Карий (комедія «Хазяїн», п'єса «Суєта»), Д.В. Григорович (повість «Акробати філантропії») та інші. Благочинні концерти, ярмарки, базари, театральні постановки, підписки на пожертвування на користь убогих гувернанток, на потреби дешевих їдалень тощо, є загальним тлом для розгортання сюжетних ліній у творах І.С. Тургенєва, Ф.М.Достоевського, А.П.Чехова, М.Горького.

Отже, не зважаючи на те, що доброчинність була історичною традицією для слов'янських народів, що саме, власне, мистецтво здавна й повсякчас знаходило матеріальну підтримку в меценатстві, літературна

спадщина скупа на приклади апологетики суспільно вагомого вчинку підприємців.

Певною мірою, критичне ставлення суспільства до підприємців та їх діяльності має підґрунтя. Так, за спогадами очевидців, П.Третяков, завдяки якому сформувалася російська школа живопису, досить дріб'язково торгувався при купівлі картин, чим був «цілком купцем»; меценат-заводчик С.Мамонтов, який власними коштами підтримував російську оперу, нещадно експлуатував робітників. Цілком ймовірно, суто егоїстичні, прагматичні інтереси сповідують і сучасні бізнесмени-філантропи, а саме: особистісний пошук почуття новизни, турбота про власну репутацію, що передбачає створення позитивного іміджу, формування лояльного ставлення суспільства до особи підприємця та діяльності компанії, яку він представляє, тощо.

На глибоке переконання автора, істина знаходиться посередині: у своїй благочинній діяльності підприємці керуються матеріальними, духовними та моральнісними міркуваннями водночас. Зазначимо при цьому, що мотиви ці є тісно переплетеними, взаємовпливають та взаємовизначають один одного й, можливо, головним мірилом їх суспільної користі варто визнати те, що саме підприємці залишили та залишають після себе нащадкам.

Автор переконаний, що не варто ідеалізувати філантропію бізнесменів, адже вони залишаються людьми прагматичними, завжди прагнуть досягти прибутку, примножити таким чином обсяг та асортимент ресурсів, якими володіють. З іншого боку, природно буде визнати, що суспільно позитивне діяння, зумовлене суто корисливими мотивами, може аніскільки не зменшувати цінність благочинного результату. Добродійність не припиняє бути творенням всезагального блага через те, що, висловлюючись образно, особиста корисливість «виє під її дахом власне гніздо».

Отже, є підстави стверджувати, що діяльність підприємців здавна відрізнялася високою громадською спрямованістю. Приділяючи значну увагу соціальному, духовному та політичному життю суспільства, вони не обмежували її лише бізнесом.

У сучасному світі ставлення громадськості до практики доброчинності та меценатства також не є однозначним. З одного боку, будь-які кроки фізичних чи юридичних осіб, що спрямовані на підтримку конкретної людини, (наприклад, оздоровлення дитини із багатодітної сім'ї, привітання дітей, що живуть у сиротинці, зі святом тощо) чи конкретного заходу (наприклад, пошук талановитих дітей та сприяння їм у подальшому навчанні, купівля медичного обладнання для лікарні, фінансування вивезення сміття з міського парку тощо) сприймаються суспільством однозначно позитивно. З іншого боку, у таких заходах часто і громадськість, і держава вбачають шляхи мінімізації податків. Мовляв, якби усі підприємці сплачували податки повною мірою, то не виникала б необхідність, власне, у самій благочинності. З такою точкою зору, звісно, важко не погодитися. Дійсно, деяка частина підприємців та бізнес-структур може свідомо ухилятися від повної сплати податків на користь держави саме через провадження благочинної діяльності, через створення благочинних фондів – юридичних осіб, що використовують пожертвування з благочинною метою. «Підприємства «заганяють» у них частину свого прибутку, аби зменшити податок на прибуток, а потім вилучають кошти шляхом фіктивних та напівфіктивних благочинних акцій... Звісно, всі оборудки з коштами фонд має детально документувати та щоквартально надавати у податкову інспекцію «Звіт про використання грошових коштів неприбуткових організацій». Однак, суворого контролю відносно неприбуткових організацій у податкових немає. Податківці не завжди відслідковують, від кого надійшли кошти до фонду, та на які цілі вони були витрачені» [7].

На думку автора статті, причина такого стану речей є більш глибокою, ніж здається на перший погляд. Підприємці можуть ухилятися від сплати податків через завищення видатків на благодійну діяльність не лише тому, що є від природи людьми, здебільшого, жадібними, прагматичними та мислячими раціонально, а ще й тому, що: по-перше, їм, як і будь-яким іншим людям, хочеться бачити суспільно позитивні результати своєї діяльності вочевидь, безпосередньо беручи участь в організації та контролі ефективності благодійних заходів; бізнесмен має бажання негайно, самостійно та адресно надавати допомогу тим, хто її потребує, не гаячи час на долаття різноманітних бюрократичних перешкод з боку держави у подібних справах. (З цією метою, наприклад, в Україні, завдяки гранту Фонда Віктора Пінчука, створено сайт Української Біржі Благодійності (УББ) - першої в нашій країні незалежної загальнонаціональної інфраструктури онлайн-благодійності. Кожна людина, компанія чи організація може знайти й підтримати той чи інший благодійний проект за власним вибором, отримуючи при цьому повний звіт за кожную витрачену гривню. Мета УББ - створення, підтримання та розвиток ефективної платформи взаємодії між донорами, фізичними чи юридичними особами, та отримувачами допомоги; посилення позицій неприбуткового сектору та поширення практики благодійності в Україні [8]; по-друге, власне, сама держава має демонструвати суспільству, бізнесменам, уміння розумно та доцільно розпоряджатися коштами з державної казни, мінімально витрачаючи кошти на забезпечення власного бюрократичного механізму.

Зазначимо при цьому, що у більшості розвинутих країн створення благодійних фондів, навпаки, заохочується владою. Більше того, власне, сам фонд, а також особи, що роблять пожертвування на фонд, отримують пільги при оподаткуванні. На благодійні фонди давно припинили дивитися як на спосіб захисту особистих збережень та можливість уникнення від сплати податків. Благодійні фонди сприяють оптимізації

фінансової діяльності компаній та ефективному використанню засобів для вирішення завдань благодійності; вони мають можливість залучати додаткове фінансування та брати участь у міжнародних проектах. Благодійна діяльність компаній демонструє їх соціальну відповідальність, сприяє налагоджуванню соціального партнерства, укріпленню їх позитивного іміджу, а отже, й позицій на ринку, дозволяє вигідно позиціонувати бізнес на міжнародній арені [9].

Сучасні вітчизняні та зарубіжні підприємці (Р.Ахметов, сім'я Пінчуків, О.Фельдман, В.Співаков, Б.Гейтс, Г.Форд, Дж. Кларк, Дж.Сорос та інші), здійснюючи конкретні кроки по активізації своєї діяльності в суспільному житті, відроджують практику меценатства та доброчинності. Лише такі факти: власник та засновник фірми Microsoft Б.Гейтс на початку 2012 року пожертвував Всесвітньому фонду з боротьби зі СНІДом, туберкульозом та малярією 750 мільйонів доларів США[10]; Джеймс Кларк, один із засновників Netscape Communications, у період з 1999 по 2001 роки подарував 90 мільйонів доларів США на створення біомедичного інженерного центру[11].

В Україні упродовж 2011 року Благодійний фонд «Розвиток України», що фінансується виключно власником корпорації СКМ Р.Ахметовим, реалізував 110,3 мільйонів гривень на програми, спрямовані, зокрема, на підтримку національного усиновлення, боротьбу з туберкульозом у Донецькій області, лікування та діагностику онкозахворювань, будівництво центру для дітей із вродженою вадю серця; Фонд Віктора Пінчука профінансував на 167,1 мільйонів гривень програми, спрямовані на створення неонатальних центрів для новонароджених, підтримку талановитої молоді щомісячними стипендіями, розвиток сучасного мистецтва в Україні [12]. Журнал «Кореспондент», визначивши десять головних приватних філантропів України, підрахував, що ці люди віддали на благодійність лише за 2011 рік більше півмільярда гривень [13].

Отже, найбільш далекоглядні та освічені підприємці здавна й дотепер сприймають доброчинність як довгострокове капіталовкладення на соціальні потреби суспільства, демонструючи, таким чином, цивілізований професійний підхід до вирішення актуальних соціально-економічних проблем. То був і є, на думку автора, не абстрактний гуманізм, а усвідомлення необхідності орієнтуватися в економічній діяльності на високі моральні цінності.

Меценатство та доброчинність, таким чином, виступають найбільш поширеним видом спрямування матеріальних ресурсів на вирішення соціальних проблем - соціального інвестування заможних людей. І чи не є доцільним створити механізм, який робив би благочинні вчинки престижними? Головна роль у формуванні такого механізму відводиться, безумовно, державі.

Якщо говорити про український досвід на цьому шляху, то практика засвідчує, що знищення пільг, необхідність сплачувати податки із благочинних коштів зумовлює згортання діяльності благочинних організацій, зниження активності підприємств та комерційних структур, які жертвують кошти на благочинні цілі, адже знижується рівень їх стимулювання.² Усе це – результат непродуманої політики держави. І відбувається це у той час, коли в Україні, нарешті, заговорили про відродження культури меценатства та доброчинності.

Автор глибоко переконаний, що держава має побачити в меценатах, спонсорах, благочинних фондах своїх партнерів у вирішенні соціальних проблем. Якщо вона не спроможна самотійно їх розв'язати, то, принаймні, має заохочувати тих, хто може й хоче допомогти їй у цьому, або, хоча б, не заважати їм. Для цього необхідна, насамперед, законодавча база, яка б зняла перешкоди на шляху доброчинності. Можливо, потрібна також масштабна програма координації дій уряду та меценатів, благочинних організацій. Інакше кажучи, доброчинність має стати серйозним чинником соціальної політики нашої країни.

Отже, модель соціально орієнтованого підприємництва виступає найбільш адекватною та перспективною для економічного розвитку як з позицій комерційного розрахунку, так і з позицій моралі. Як тут не згадати слова відомого класика філософії Ф.Бекона: «Безсмертя тварин – у потомстві, людини ж – у славі, заслугах та діяннях» ?! [14, с.44]

Підсумовуючи зазначене вище, можна із впевненістю стверджувати, що існують багато вимірів взаємодії моралі та економіки, зокрема, зв'язок типу: «підприємець – суспільство». На нашу думку, у ньому досить чітко прослідковується тенденція значного впливу морального чинника на економічну свідомість та економічну поведінку суб'єктів господарської діяльності, залежності розвитку економічного буття людини, суспільства загалом від морально-духовної компоненти. Активізація ролі та значення останньої, на глибоке переконання автора, здійснюватиме значний позитивний вплив на процес гуманізації суспільного життя, зростання в ньому духовності, посилюватиме перспективи сталого розвитку світу.

Примітки:

1. Історія зберегла знання про приклад індивідуальної філантропії, датований задовго до того, як Меценат – особа, наближена до римського імператора Августа (1 ст. до н.е.),- почав надавати безоплатно матеріальну допомогу із власних статків діячам мистецтва, поетам, зокрема, й чийм іменем почали пізніше називати його безкорисливих послідовників. Це - згадка про роздачу зерна голодуючим під час посухи, що знайдена в гробниці єгипетського фараона.
2. Для порівняння: за даними журналу «Кореспондент» від 9 березня 2012 року, у західноєвропейських країнах філантропи користуються податковими пільгами, наприклад, можуть зменшувати свій дохід, що обкладається податком, на суму зроблених пожертвувань. У США вони зовсім звільнені від податку з доходів фізичних осіб на федеральному рівні. Вітчизняні ж благодійники не тільки не мають пільг, а й сума пожертвувань обкладається податком з доходів фізичних осіб. (Із статті К. Тимків «Швидка допомога»).

Література:

1. Боткина А. П.М.Третьяков в жизни и искусстве. –М.: Высш.шк., 1991. -351с.
2. www.okipr.ru
3. Там само.
4. Там само.
5. Там само.
6. Даль В.И. Толковый словарь живого великорусского языка: В 4-х т.т. – Т. 3: П. / /Владимир Иванович Даль. - 4-ое издание, стереотипное. – М.: Русский язык - Медиа, 2007. – 555, [3] с., 1 портр.
7. <http://taxua.it-blogs.com.ua>
8. www.ubb.org.ua

9. www.mbfportal.com
10. rbc.ru
11. news.stanford.edu
12. Кс. Карпенко. Искусство требует пожертвований // Корреспондент. 16 декабря 2011.
13. Там само.
14. Таранов П.С. 120 философов: Жизнь. Судьба. Учение. Мысли: Универсальный аналитический справочник по истории философии: В 2-х т.т. – Симферополь: «Реноме», 2002. –Т.2. – 704 с.